

POMÁZ-HOLDVILÁGÁROK

Budapesttől 17 km-re északra, a budai oldalon fekszik Pomáz község. Közigazgatásilag a község határához tartozik Kiskovácsi puszta, ahol jelenleg az Egészségügyi Minisztérium Munkaterápiás Intézetének egyik üzemege működik. A budapest—dobogókői műút kiskovácsi hídjá alatt folyik el az a patak, amely a Holdvilágárok szurdokából itt lép ki tulajdonképpen a völgybe.

Ez a terület hosszú évtizedeken át magára vonta az érdeklődést, különösen azóta, amióta az 1941-ben végzett ásások különös leleteket hoztak itt felszínre.

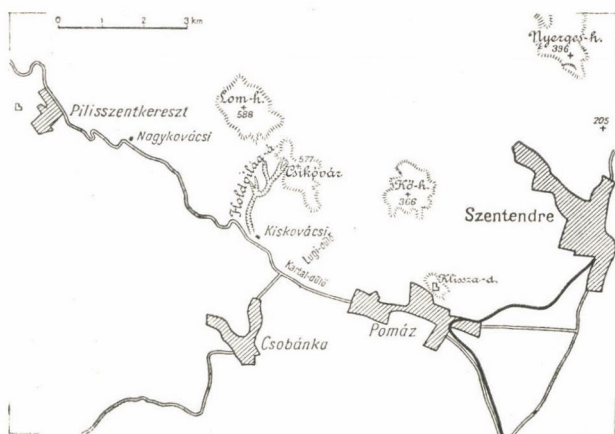
A Holdvilágárok elnevezés eredetét nem ismerjük. Mivel a XIX. századi térképeken még nem szerepel, egészen új keletű lehet, talán csupán a század végén megjelenített pilisi turisztika romantikus szemléletének terméke. Az árokban folyó patak nevére nézve a múlt századi térképanyagban azt találtuk, hogy a neve Asina, ami kétségen kívül a szerb jazina = szakadék elnevezéssel áll egyenes rokonságban, tehát szintén nem túl régi, minden valószínűség szerint legfeljebb XVII. századi eredetű lehet, vagy a szerb telepeseiktől származik. Ma már a pataknak ez a neve is feledésbe merült. Ha a patak folyásával ellentétes irányban haladunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az árok egyre mélyül és alig több, mint egy kilométer megtétele után már 8–10 méter mélyen vésődik be a vulkanikus eredetű andezittufa rétegbe. Erősen csapadékos évszakokban az árok mélyén a sziklafalról vízese zuhan alá. A szakadékszerű árok és a régészeti objektumok legnagyobb része a patak baloldalán levő Lamhegyhez tartozik, míg a jobb parti meredek oldal már a Nagysikóvár (Cykóvár) nyúlványa. A Lamhegy elnevezés szintén késői szláv eredetű és kőbányát (Каменолом, лом) jelölő kifejezésekkel áll összefüggésben. Erre még az alábbiakban visszatérünk.

A Nagysikóvár (577 m) az ezen a területen a középkorban (XIV–XVI. század) birtokos Cykó nemzetségtől kapta elnevezését.¹ Ez is, csakúgy, mint a közeli Kőhegy, szintén egy kialudt vulkán kúpja (1. kép).

Sashegyi Sándor, az 1958-ban elhunyt pomázi amatőr régész, már a húszas évek derekán behatóan foglalkozni kezdett a terület régészeti lelőhelyeinek és ezen belül a Holdvilágároknak emberkéz-alkotta emlékeivel. Az egész árokról lépésekkel felmért részletes alaprajzot is készített (2. kép). Kutatásait, a később lefolytatott ásatásának anyagával együtt egy 73 oldalas kéziratban fektette le.²

Az említett kis hídtól elindulva a patak jobb partján, elsőnek a Sashegyi Sándor által „Füldő”-nek nevezett objektumot érjük el az ösvényen. Ez a pont a Holdvilágárok rövid mellékága, az ún. Karolina-ág végénél fekszik, amely a főágnál jóval fiatalabb képződmény.

Az ösvény baloldalán azonnal szembetűnnek a fűrészfogszerűen ferdén egymás mellé sorakozó élek és sarkok, melyek a tufarétegbe lettek egykor bevágva. Kisebb részüket a baloldalon még föld fedi. Ez a rész határozottan kőbánya jellegű. Kocka alakú kőtömböket véstek itt

1. kép. Pomáz és környéke (Nagy Ernő rajza)
Рис. 1. Помаз и его окрестность (рисунки Э. Нада)
Fig. 1. Pomáz et ses environs (dessin de Ernő Nagy)

ki egymás mellett, és egymás alatt, így alakult ki fokozatosan ez a jellegzetes bevágás-sor. A „Füldő” közep-részen, hátul, ezek az egymás alatti bevágások lépcsőszerű alakzatba rendeződnek. Am ezek a lépcsők nem vezettek és nem vezetnek sehová. A lépcsők előterében levő, nagyjából kör alakú medence, a fentről időközben lefolyó víz eróziós tevékenységeinek eredménye.

Tovább haladva itt az 1962-ben amatőr „régészek” által megrongált ösvény mentén, bal oldalon bozótos mélyedéssel, felette pedig omladékos, sziklás hogyoldalal állunk szemben. Ezt a részt, Sashegyi Sándor állítása szerint,³ 1943-ban rongálák meg, amikor sziklatömböket robbantottak le, és szállítottak le innen, katonai gyakorló drótkötélpálya kiépítésekor. Ez a rész tehát a további kutatások számára teljesen tönkrement.

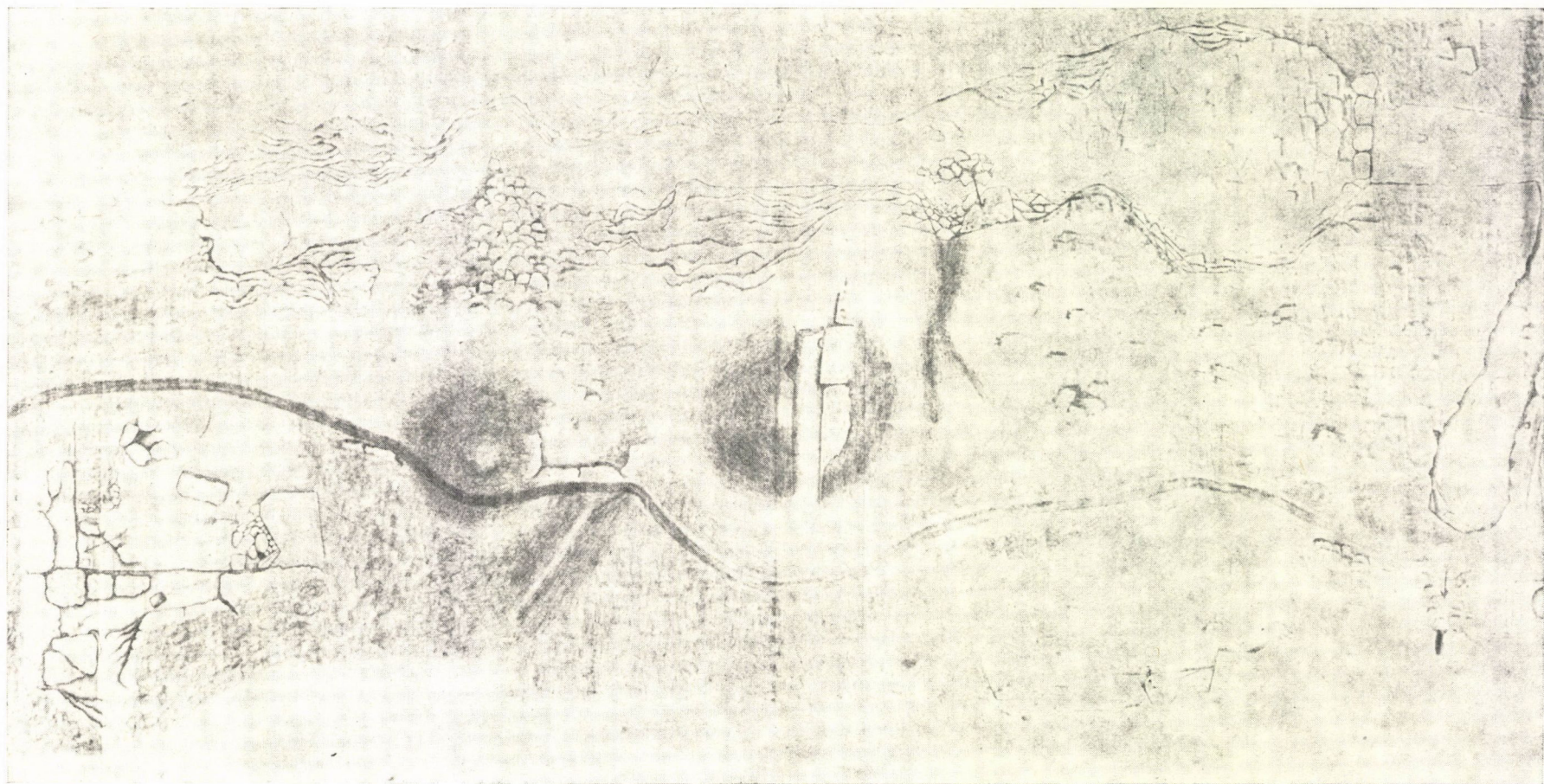
Az ösvény jobb oldalán, közel az árok széléhez nagyobb, részben faragott, egymás mellett álló kőtömböket találunk, melyeket az itt a földfelszínre bukkanó anyasziklából alakítottak ki a kőbányászás során. A kőkockák kialakítása, vésése és kiváltása itt is hasonló, mint a „Füldő” esetében. (Ezeket a kőtömböket Sashegyi S. még nem ismerte.)

Visszatérve az ösvény vonalára, egy kiszélesedő puszta részre, térségre jutunk. Ettől lefelé, jobbra találunk egy másik objektumot, amelyet „Kettérepedt szikla” néven említ Sashegyi kézírata. A szikla kétségtelenül tektonikus mozgás során repedt ketté. Ezt bizonyítja egymáshoz illő két fele, az egyik oldalon kidomborodó vulkanikus bomba a szemközti oldalon homorú lenyomattal, tükröképpel bír.

¹ Bártfai Szabó L., Pest megye történetének okleveles emlékei. (Bp. 1938). 62.—1353-tól voltak birtokosok. A Csikóvár tetején sáncmaradvány van.

² A kézirat az özvegyének a birtokában van Pomázon. Ezúttal is köszönöm felhasználásának szíves engedélyezését.

³ Uo. 17.

2. kép. Sashegyi Sándor alaprajzi vázlata a Holdvilágárokról (MTA RI Adattára, készült 1943 körül)
 Рис. 2. Набросок плана Хольдвилагарока, выполненный Ш. Шашхеги (Докум. отдел Института Археологии ВАН, сделан около 1943 г)
 Fig. 2. Esquisse du plan du Holdvilágárok, due à Sándor Sashegyi (Documentation RI de l'Ac. H. des Sciences), exécutée vers 1943)

Néhány méterrel odébb, az általunk „Kisszikla”-nak nevezett objektum következik, szintén az ösvény jobb oldalán, pontosabban az ösvény majdnem felette vezet tovább. 1941 előtt ösvény itt nem húzódott, hanem lent az árok peremén közlekedtek ott, ahol ma a piros + turistajelzés halad.

A „Kisszikla” jellegzetes alakú kiképzést mutat, melyet szintén véséssel-faragással értek el a kibukkanó andezittufában.

Az erősen megrongálódott, függőleges hátsó fal mélyebben fekszik, mint a két rövid oldal. Ma már a falakon vésés nyoma nem található, mert a kő felszíne lefagyott. A jobb oldali kiugró rész belső felületébe egy ún. kaptárfülkét véstek be. Ebben még a fülkét egykor fedő kőlap illesztésére szolgáló horony nyomai is láthatók. Mellette egy különös rovásjel ötlík szembe (4–5. kép). Az egész objektum erősen pusztuló állapotban van. Előtereken mélyül le egészen az árok partjáiig.

A „Kisszikla” felett húzódó természetes gerinceszerű emelkedést Sashegyi Sándor 1941-ben sáncnak vélté átvágta. Így az ösvény ma már itt halad végig. Az átvágás a sánc elképzelést nem igazolta.

Közvetlen ezután egy repedezett sziklakibukkanás következik az ösvény baloldalán. Ezen egy félholdra emlékeztető jel látható.

Végül ezután érkezünk el a Holdvilágárok legmonumentálisabb objektumához, az ún. „Nagyszikla”-hoz. Valaha ez előtt is hasonló meredek mélyedés lehetett, mint a „Kisszikla” előtt. Ma ezt részben a Sashegyi S. ásatásának során ide kihordott föld, részben pedig fentről lezuhant sziklatömbök borítják.

A hátsó, faragott sziklafalra merőlegesen két oldalfalat képeztek ki, ugyanúgy, mint a „Kisszikla” esetében. A hátsó sziklafalon a következők figyelhetők meg: 5 kaptárfülke, egy kb. 60 cm mély hengeres keresztmetszetű lyuk, felette egy C-alakú rovásjel, végül pedig a jobb oldalon egy szabályra emlékeztető rovásjel. Fent a bal oldali felület szintén még jól kivehető a kocka alakú köztömböket kiváltó fejtési technika nyoma, viszonylag élesvonalú sorok formájában. Ugyanez a technika lent a jobb sarokban egy félig kiváltott és egy még alig megkezdett kockatömb jelenléténél nyer igazolást (6. kép).

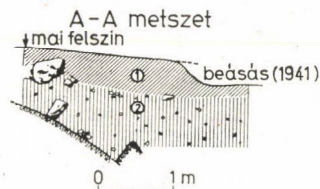
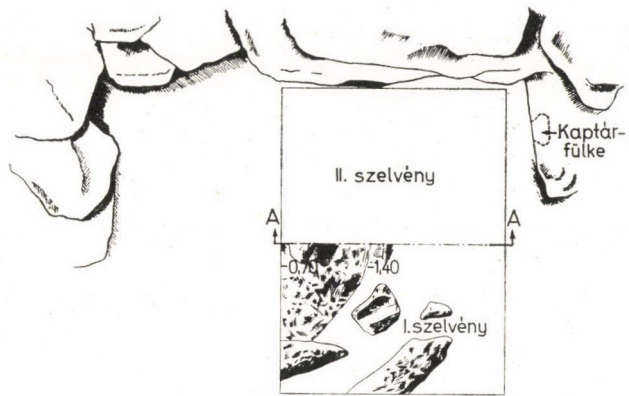
A jobb oldali hátsó falra merőlegesen kiálló sziklafalba mélyítették bele egy teljes egészében emberkéz vágta barlang bejáratát. A bejárat formája háromszögre emlékeztet. A mélybe nagy lépcsőfokok vezetnek, majd keskeny folyosón át nagyobb helyiségbe lehet belépni. A nagyjából téglalap alakú helyiség túlsó végétől kürtő vezet fel a hátsó sziklafal felső pereméhez. Egykoron ott fent sziklatömbök sorakoztak, tehát a kürtő egy kis folyosóba torkollott (7. kép). Ma már ezek a sziklatömbök részben az előtérre hullottak, a legutóbbi már közvetlenül a második világháború utáni években.

A kürtő indulásánál, lent a torkolatban több rovásjelet fedezhetünk fel. A kürtő felső kijáratába, melyet Sashegyi S. ásatása után vasajtóval látott el, feleltelen kirándulók — ezt letépve —, egy sziklatömböt hengerítették. A faragott kürtő belső falán három mélyedés segítette egykor a kijutást.

Magában az árokokban, tehát lent a patak medrében is vannak további objektumok. Ezekhez felülről egy vaslétra segítségével lehet lejutni, melyet a „Vörös Meteor” turistaegyesület állított fel. A létra, vagyis az időszakos vízesés alatt még kivehető egy keskeny „barlang” nyomai. Néhány évtizede még ez is néhány méter hosszú volt. Szintén emberkéz munkája.

Kissé arrább, a létrától jobbra egy keskeny táró bejárata látható. Belső felületén mindenütt kivehető a vésők nyomai. A „barlang” maga alaprajzában „Y”-ra emlékeztet, ezért „Y alakú barlang” elnevezést adtak ennek az objektumnak.

A „fürdő” előterében Sashegyi S. 1942-ben végzett kisebb vizsgálati ásatást. Itt három vasvésőt és (állító-

1. humuszos erdei talaj
2. agyagos, köves talaj

3. kép. A „Kisszikla” (Szörényi Gy. felmérése és rajza 1962-ben)

Рис. 3. «Малая скала» (Измерение и рисунок выполнен Дь. Сөрени в 1962 году)

Fig. 3. Le „Kisszikla” (petit rocher). Relevé et dessin de Gy. Szörényi, faits en 1962

lag) római kori edénytöredékeket talált. Kéziratában kőbánya maradványaként határozta meg ezt az objektumot. A leletek a háború alatt megsemmisültek.

Az MTA Régészeti Kutató Csoportja 1962-ben kezdte meg társadalmi munkaerők bevonásával ugyanezen a helyen a feltárást.⁴ Tárgyi leletanyagra nem bukkantunk. A „fürdő” felett jobbra, ott ahol Sashegyi S. is jelzett a rajzán kutatóndó részt, négy lépcsőfokra emlékeztető faragott objektum került sekélyen az erdei talaj alatt napvilágra. Ezen a helyen ilyen formájú kőlapokat bányásztak ki, ill. munkáltak ki a helyszínen. Szélességük 40–50 cm, hosszuk kb. 2 méter. Megállapítható volt az is, hogy a természetes tufarétegződést figyelembe vétele a munka során, vagyis a lépcsőfokokat ezeknek megfelelő vastagságban dolgozták ki. A helyszínen kifaragott, de el nem szállított lépcsőfokok alatt a talaj a hegyoldalban utóbb megcsúszott. Kisebb tárgyi lelet nem került innen elő.

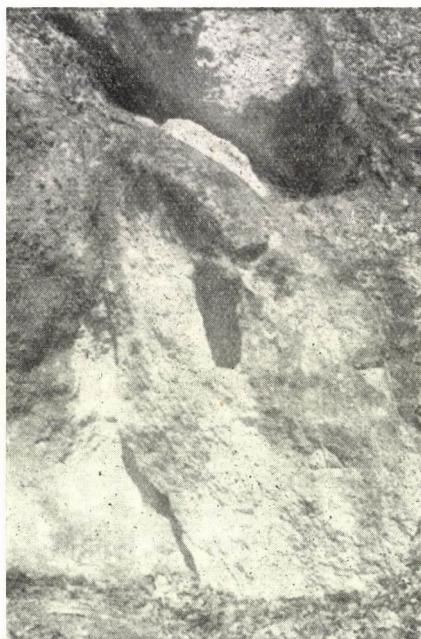
A „Kisszikla” jobb oldali merőleges falának előterében szintén Sashegyi Sándor végzett először vizsgálati feltárást: egy mindössze 50 cm széles árkot húzott a kaptárfülke alatti föltöltésben.

1941-ben Sashegyi Sándor figyelmét a „Kettérepedt szikla” (8. kép) is magára vonta. A két szikladarab között végzett feltárása nagy mennyiségű kötőrmelék mellett, amely egészen a tojás alakú vulkanikus bomba szintjéig betöltötte azt, faragott kődarabot, állati csontmaradványt, valamint egy csomóban faszenet is, ezen kívül egy süvegre emlékeztető faragványt találtak (9. kép). Ez a lelet azonban a megtalálást követő napon eltűnt.

A „Nagysziklánál” Sashegyi Sándor úgy vélte, hogy a terrazon egy dolmenféle sziklaépítmény nyomait is megtalálta. Két „szembeállított” szikladarab oldalain kaptárfülkéket is talált. Ezek közül az egyik ma is látható még. „A sziklafal előtti, magas hegyben végződő sziklán egy S alakú jel volt... a szikla falában.” Ennek ma már sajnos szintén nincsen nyoma.

ben. A bevont társadalmi munkaerők egy kis csoportja rövidesen „önállósította magát” és ásatási engedély nélkül dolgozott. Egyetlen tárgyi leletük egy kőedény volt.

⁴ Lásd erre nézve *Magyarországy Béla* cikkét a Helyi-
ipari Természetbarát Egyesület tájékoztatójában., „Ter-
veink a Holdvilágárokban” címmel (1962. 2. 12–15.).
A feltárási megindulásáról a Televízió is hírt adott 1962-

4. kép. A „Kisszikla” kaptárfülkéje a rovásjellel
Рис. 4. Улей-ниша в «Малой скале» вместе с

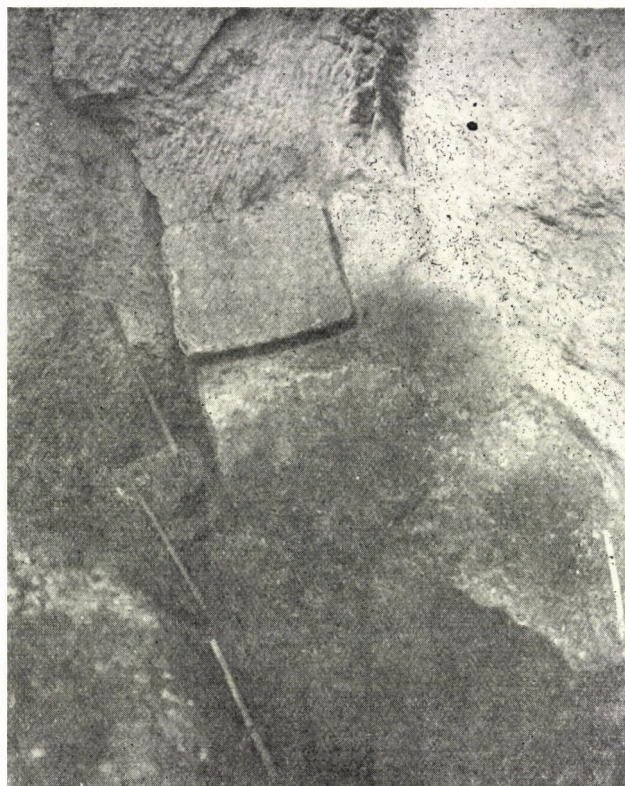
руническим знаком
Fig. 4. Niche du „Kisszikla” (petit rocher) avec le
signe runique

5. kép. A „Kisszikla” kaptárfülkéje
Рис. 5. Улей-ниша в «Малой скале»
Fig. 5. La niche du „Kisszikla” (petit rocher)

A 60-as években végzett feltárások során gipszmásolatokat készítettünk lent, a kürtő aljánál levő rovásjelekről. Itt összesen 5 rovásjel van. Kettő kivételével egyszerű jelek. Jellegük és állapotuk alapján sem látszanak

⁵ Kéziratossá tett jelentésének másolata Sashegyi Sándor hagyatékában van Pomázon.

6. kép. Félig kiváltott kőtömb a „Nagyszikla” jobb sarkánál (1966)
Рис. 6. Наполовину отделившийся каменный блок у правого угла «Большой скалы» (1966)

Fig. 6. Bloc de pierre à demi dégage à l'angle droit du „Nagyszikla” (grand rocher) (1966)

modern véseteknek. Megfejtésük mégsem járt sikerrel. 1941-ben Gallus Sándor a sír feltárásán kívül egy széles kutatóárkot is húzatott a Nagysziklafalra merőleges irányban, a középső legnagyobb lezuhant sziklatömbig. Ebben egy kör alakú építményt tártak fel. Belsejében vörösre pirított andezittufa és sok faszénmaradvány volt. Ez talán kohó lehetett. Dr. Seherff Emil főgeológus a helyszínen Sashegyivel konzultálva későközépkori eredetűnek nyilvánította ezt.⁵

Tudjuk, hogy Pomázi Cykó János, a királynői birtokok kincstárnoka, bányaműveletekkel is foglalkozott.⁶ Sashegyi az ő személyével is kapcsolatba próbálta hozni ezt az emléket.

Az Y alakú barlangban 1963-ban végeztük el a vizsgálati ásatást (11. kép). A jobb oldali elágazásban 1 m × 1 m-es kutatószondát létesítve 63 cm mélyen értük el az eredeti sziklaszintet. A törmelék között két olyan durva kőlapotredék is előkerült, melyen rovásjelekre emlékeztető vésett vonalak láthatók. Nincs azonban kizárva, hogy ezek csupán csákány-nyomok, a kőlapok pedig a romló sziklafalból váltak le. A bejáratnál az anyaszikla a felszínen van. A táró, mert ez a barlang is határozottan az, egy porlékony réteget követ.

Ezen a ponton ismét a holdvilágárok emlékek értelmezésének kérdéséhez érkeztünk el. Előre kell bocsátanunk, hogy a már említett kaptárfülkéken túlmenően, a Holdvilágárok nem áll izoláltan a környék emlékei sorában. 1966-ban Kiss Imre a Szentendrei Idegenforgalmi Hivatal vezetője felhívta a figyelmet a Macskalyuk emlékeire Szentendre közelében. Ezeket a helyszínen is-

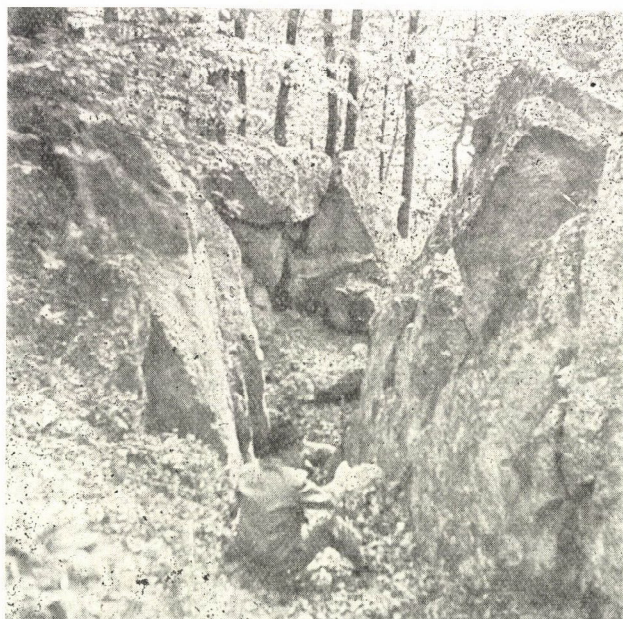
⁶ Szathmáry L., Magyar alkémisták. (Bp. 1928). 359.

7. kép. A „Nagyszikla” barlangjának alaprajza
(Wolsky, M. felmérése)

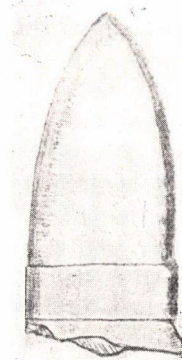
Рис. 7. План пещеры «Большой скалы»
(Измерение М. Вольски)

Fig. 7. Plan de la grotte du „Nagyszikla” (grand rocher)

8. kép. A „Kettérepedt szikla” 1963-ban
Рис. 8. «Раздвоившаяся скала» в 1963 году

Fig. 8. Le „Rocher fendu en deux” en 1963

9. kép. A „Kettérepedt szikla”-nál talált kőfaragvány.
Sashegyi S. rajza

Рис. 9. Камень с резьбой, найденный около «Раздвоив-
шейся скалы». Рисунок Ш. Шашехи

Fig. 9. La pierre sculptée trouvée près du „Rocher fendu
en deux”. Dessin de S. Sashegyi

mételten megvizsgáltuk, bár ásatást ott nem tudtunk végezni. A kőzetanyag a környék vulkanikus eredetű kőzete, ugyanolyan, mint a Lamhegyé. Ny—K-irányban faragták itt meg a sziklafalat, a Ny-i részen egy nagy, ma félig nyitott helyiséget képezve ki. Ennek jobb oldali részén, függőleges, félig leomlott kürtő nyomai is látszanak még. Tovább haladva kelet felé, egymás mellett sorakoznak a kvadratikusan kimunkált kötőmbölk ki-váltási helyei, a lefaragott négyzetes felületek. Tárónak azonban itt nincs nyoma.

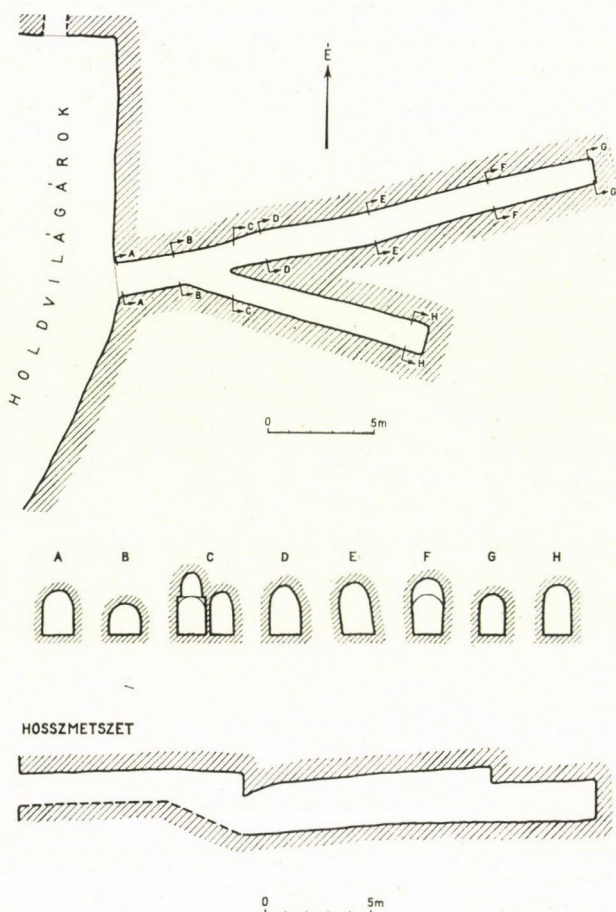
Valamivel távolabb, a Szentendrétől É-felé eső Nyer-
ges-hegy keleti végéhez közel közismert a Saskövi-bar-
lang, ami szintén teljes mértékben emberi kéz által fara-
gott táró. A hegy kőzetanyaga a Lamhegyével teljesen
megegyezik. Az itteni táró egy levált réteget követ.
Hossza még nincs kikutatva. A táró magassága befelé
haladva rohamosan csökken. Gallus Sándor itt is végzett
feltárásokat, a bejárat előtti részen, de datáló leletanyagot

10. kép. Vas csatfibula a felső barlang bejárata előtti részből
Рис. 10. Железная пряжка-фибула, найденная перед вхо-
дом в верхнюю пещеру

Fig. 10. Fibule de boucle en fer, mise à découverte dans
la partie devant l'entrée de la grotte supérieure

POMÁZ - HOLDVILÁGÁROK

11. kép. Az Y alakú barlang (Virágh Dénes felmérése)
Рис. 11. Пещера Y-образной формы (Измерения Д. Вирага)
Fig. 11. La grotte en forme de Y (relevé de Dénes Virágh)

nem talált. A bejárat előtt jól kivehető ma is a hányó elapadosott kúpja, ahová a kibányászott törmelék került. Ezen a helyen kőbányára utaló jelek nincsenek, a bejárat melletti sziklafal sem faragott.

A Holdvilágárok néhány határozottan kőbányászásra utaló pontján kívül („Fürdő”, Kis- és Nagyszikla stb.) az ott feltárt és a közeléből leírt tárok fémhányászat nyomaira utalnak. Magnezitben gazdag tufaanyag volt az, amely minden valószínűség szerint a korai középkorban itt bányászati feltárássra került. Ebből a tufa kőzetből a magnezitot iszapolással nyerték, majd kohósítással dúsították. Valószínűleg a közeli Kovácsi nevű faluban fel is dolgozták. A mánesvas-tartalom az 1951-ben végzett vizsgálat szerint átlagban ugyan csak 2%, de egyes kisebb kiterjedésű helyeken jóval több is lehetett. Az analízis nyomokban nikkel is kimutatott. A jövő feladata lenne ezeknek az itteni emlékeknek teljes feltérképezése, a telkibányai és zalatnai emlékekkel való egybevetése. Kohászattörténeti, bányatörténeti szempontból lenne a legfontosabb az itteni emlékek további feltárása is. Mint tudjuk a kovácsolás, a kohászat a honfoglalás- és kora-

középkorban a titkokkal körülvett mesterségek közé tartozott és talán az sem véletlen, hogy ez az emlékecsoporthoz éppen Kurszán, a „szent” fejedelem nemzetsége által birtokolt területen helyezkedik el.⁷

A Holdvilágárok még hipotetikusabban magyarázható emlékei közé tartoznak a *kaptárfülkék*. Ezek sem egyedülálló jelenségek Magyarországon. Nagy részüknek már jelentős az irodalmuk. Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni elterjedésüket a fellelhető irodalom alapján. Arra ugyanis még nem volt módunk, hogy a lelőhelyeket végigjárjuk, ezt a Régészeti Topográfia vonatkozó kötetei fogják előreláthatólag rögzíteni. Elterjedésük nem országos, vagyis nincs mindenütt kaptárfülke vagy kaptárfülkés kő, „Kaptárkő”, ahol hegy és szikla van. A Duna-zugon kívül Észak-Magyarország a fő elterjedési területük. Egyaránt megtaláljuk őket vulkanikus és üledékes kőzetben. Az alábbiakban Halaváts Gyula, Bartalos Gyula és Halász Árpád gyűjtése nyomán adjuk a lelőhelyek listáját.

Heves megye:

Demjén, Eger, Egerszalók, Kács, Noszvaj, Ostoros, Sirok.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye:

Abaújszántó, Bogács, Cserépfalu, Cserépváralja, Mezőkövesd, Sály, Solymos, Szomolya, Tard, Tibolddaróc, Torna, Zsére.

Nógrád megye:

Nemti.

Csehszlovákia:

Zemplén (Zemplin), Dobrák.

Pest megye:

Budakeszi, Érd, Sósút.

Fejér megye:

Bia, Érdliget.

Veszprém megye:

Szigliget (?).

A kőfülkék nevéből (kaptárfülke) kiindulva erősen tartja magát ma is az a vélemény, hogy ezek a fülkék méhek tartására szolgáltak. Ezt méhészként szakemberek véleménye is alátámasztani látszik. Eredetüket a Kaukázus, pontosabban Dagesztán vidékéről bevándorolt népcsoportokkal próbálják kapcsolatba hozni, konkrétan a kabarokkal.⁸

Korukat tekintve némi támpontot nyújtanak a dunántúli emlékek esetében a XIII–XIV. századból származó oklevelek. Egyik oklevél Érd környékiekre⁹ (1264. okt. 14. Kaptárhegy), másik pedig valószínűleg az Érdliget-i Szidonia hegyre vonatkozik (1322. okt. 24. Kaptárhegy).¹⁰ Minden valószínűség szerint a magyar honfoglalás után készülhettek. Ezt csekély számú ásatási anyag is alátámasztja. Szomolyán XIV–XV. századi leletek kísérik őket,¹¹ Csordás-völgyben pedig az I. lelőhelyet a XI–XIII. századi kerámia datálja. Sas-hegyi S. holdvilágárokai ásatásai során is hasonló korú cserepeket talált. Sajnos ezt ma már nem ellenőrizhetjük. Viszont az általunk talált vas csatfibula (10. kép) a holdvilágárokai Nagyszikla barlangküszöbének előterében, a honfoglalás utáni évszázadban is használt típus lehetett. Párhuzamait a Hampel József által közölt szórványleleteken kívül Dunaszekesről ismerjük.¹²

Erdélyi István

⁷ Györffy Gy., Kurszán és Kurszán vára. BpR 16 (1955)

⁸ Vincze I., Szőlőművelés és bortermelés a borsodi hegyekben. Kandidátusi disszertáció kézírata. 1961.

⁹ Nagy I., Magyarország családai. 422–423.

¹⁰ Wenczel, Á. U. O. XI. 323.

¹¹ Saád, A.—Korek, J., Acta ArchHung 17 (1965) 369–394.

¹² A Juhász-féle gyűjteményből. Pécs: Pannoniusz Múzeum Ltsz.: 1939 (900) 5. három darab. — Hampel J. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. (Braunschweig 1905.) Kelet-európai párhuzamai a VII–

Внимание любителей-исследователей давно привлекают те объекты, которые можно заметить на склоне горы Чиковар вблизи села Помаз, расположенного к северу от Будапешта. Исследования, проводившиеся здесь до второй мировой войны, не принесли ни положительных результатов, ни таких памятников материальной культуры, которые могли бы иметь решающее значение.

На обрывистом склоне ущелья Хольдвилагарок можно встретить формации, ступенчато выдолбленные, врезанные в туфовые породы. Они относятся к каменным блокам, образовавшимся здесь во время добычи камня.

На одном из склонов скалы можно заметить 5 выдолбленных в скале ниш, мест для установки ульев и рядом с ними два рунических знака. (Такие каменные ниши употреблялись в Северной Венгрии и Словакии в

XI—XIV веках.^{8—11}) Выдолбленный невдалеке от них подземный коридор ведет к помещению прямоугольной формы. Исследования, проведенные в 1962—1963 годах, определили, что здесь во многих местах отчетливо прослеживаются следы добывания камня. По данным исследования, проведенного в 1941 году, можно предположить даже наличие в одном месте средневековой плавильной печи, что согласуется с теми дошедшими до нас данными позднего средневековья, которые касаются горного дела. Это пополняется новыми раскопками (рис. 11), по которым один из раскрытых подземных коридоров штольни был устроен и в целях добычи металлической руды. С этим согласуется также и название двух расположенных поблизости деревень именем Ковачи (от слова ковач-кузнец), существующих в средневековье.

И. Эрдейи

VIII. századtól kezdve ismereteseek például Ukrajnából: MIA 108 (1963) 245., 2. kép 4. amely a Goncsariha nevű dűlőből, egy településről származik. A Baltikumban a csatfíbula a későközépkor divatban volt.

* A Sashegyi Sándor által folytatott holdvilágároki ásatások sajtóvisszhangjából az alábbiak a legfontosabbak:

Oláh Gy., Egy ásatás, mely már az egész nemzet ügye. Egyedül vagyunk (1941. IV. 11. 8—9); *Kodolányi J.*, Esti beszélgetés. Magyar Élet 1942. VII. 3. 1—4; *Mészáros Gy.* Az országfoglaló népelem monumentális kultusz-

helye és egyetlen feliratos emléke a pomázi Holdvilágárookban. Nagy Budapest IV (38. 3—4); *Ua.*, Fejedelmi temetkezőhely a Holdvilágárokok sziklasírijában.; *Uo.* IV (27. 3); *Gallus S.*, A honfoglaló magyarságnak temetkezésére is használt kultuszhelye került napvilágra a Holdvilágárookban., *Uo.* IV (36. 3); (*Gallus Sándor* itt világosan megírta, hogy Árpád vezér sírja nem itt van.); *Ua.*, Pomáz romemlékeinek feltárása elsőrendű nemzeti feladat.; *Uo.* IV. (12. 3.); *Blaskovich L.*, A magyar őstörténet és Kőrösi Csoma Sándor célja. (Bp. 1943).